

NIRXANDINA ÇANDA QUBEDEYÊN DIYARBEKİRÊ LI GOR QALIBA EŞQIYAYÊN CIVAKÎ YA ERIC HOBSBawM

THE INVESTIGATION OF DIYARBAKIR BULLY CULTURE IN ACCORDANCE WITH ERIC HOBSBawM'S SOCIAL BANDIT PATTERN

Veysel TANRIKULU¹

Kurte

Yek ji hemanên çanda jiyana bajêr a Diyarbekirê “qubede” ne. Qubedeyên Diyarbekirê di nav civaka bajêr de ji ber gelek taybetiyên xwe hatine hez kirin. Em ê jî di vê xebata xwe de tîpa qubedeya Diyarbekirê li gor qaliba Eric Hobsbawm ya “eşqiyayên civakî” binirxînin. Eric Hobsbawm di pirtûka xwe ya Eşqiyayan de li ser têgeha eşqiyatiyê disekine û piştî lêkolînên xwe wek pakrewanekê qalibek bi navê “eşqiyayên civakî” derdixe holê. Taybetiyên eşqiyayên civakî bi neh xalan de rêz dike. Qaliba ku Eric Hobsbawm ji bo kesayeta eşqiyayan derxistiye em ê biresînin çanda qubedetiya Diyarbekirê. Ji neh xalên eşqiyayên civakî heşt heb di çanda qubedeyên Diyarbekirê de jî tê dîtin. Ji ber vê yekê em dikarin bibêjin ku qubedeyên Diyarbekirê dikare tevî sinifandina eşqiyayên civakî bibe.

Peyvên Sereke: Diyarbekir, Qubede, Eric Hobsbawm, Eşqiyayên Civakî

Abstract

In this study, bully which is one of the cultural elements of Diyarbakır city will be examined. We will evaluate the bully culture of Diyarbakır in accordance with the pattern of social bandit created by Eric Hobsbawm. Eric Hobsbawm, in his book “Bandit” examines the concept of banditry by considering its corresponding meanings in South America, the Balkans, Turkey, India and many countries. As a result of his studies, Eric Hobsbawm has created a pattern of a hero in the name of a social bandit. He listed the nine main characteristics of these people as social heroes.

We will evaluate this pattern, which Eric Hobsbawm produced for the people of peasant societies, based on Diyarbakır's bully culture. We will show how many of the Diyarbakır bullies are suitable for these listed traits. As a result of our study, we found that eight out of these nine basic traits of the social bandit, listed by Eric Hobsbawm, were similar in the culture and behavior of the Diyarbakır bullies. Based on this, we have concluded that the bullies of Diyarbakır can be evaluated within the social bandit pattern.

Key Words: Diyarbakır Bullies, Social Bandit, Eric Hobsbawm.

¹ *Mamoste, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul. E-mail: veyseltanrikulu@hotmail.com

Destpêk

Mijara vê goterê tîpa “qubede” ya Diyarbekirê ye. Em ê çanda qubede ya Diyarbekirê li gor qaliba “Eşqiyayên Civakî” ya Eric Hobsbawm binirxînin. Hobsbawm di pirtûka xwe ya “Eşqiyayan” de bal dikşîne li ser eşqiyayên li Başûrê Amerîka, Balqanan, Tirkiye, Hîndistan û gelek cihan. Analîza nav û taybetmendiya van eşqiyayan dike (Hobsbawm, 2011). Em ê jî di vê gotarê de li ser taybetmendiya qubedeyên Diyarbekirê, rol û mîsyona van a di jiyana bajêr de li gor qaliba “Eşqiyaya Civakî” ya Eric Hobsbawm binirxînin. Hobsbawm di pirtûka xwe de li ser qubedeyên bajêr çend gotin gotibin jî bi giştî li ser vê mijarê nerawestiyê. Têgaha “eşqiyayên civakî” ya ku Hobsbawm li gor civakên gundî hilberandiye, em ê vê tegehê li gor çanda qubedeyîtiyê ya Diyarbekirê adepte bikin.

Ji bo çavkaniya qubedeyên Diyarbekirê jî em ê ji pirtûka Mustafa Gazî ya “*Diyarbakır’ın Kabadayıları, Delileri ve Pişo Meheme*” (*Qubede û Dînên Diyarbekirê û Pişo Meheme*) sûd wergirin (Gazî, 2009). Mustafa Gazî di vê pirtûkê de cih daye biyografiya nêzikî şêst qubedeyên Diyarbekirê. Mustafa Gazî, hin qubede bi xwe nas kirine û wan dide nasandin, hin qubede jî ji devê kesên sêyem dide nasandin. Ji xeynê xebata Mustafa Gazî mixabin tu xebat li ser qubedeyên Diyarbekirê nînin.

1. Eric J. Hobsbawm û Têgeha Eşqiyayên Civakî

Eric John Ernest Hobsbawm di 9 Hezîrana 1917an de li Misirê li bajarê Îskenderiyeyê ji dayik bûye. Heya teqewûtbûna xwe di Zanîngeha Cambridge, Zanîngeha Cornell, Zanîngeha Londra, Birkbeck College de xebitîye. Li cihanê wek dîrokzanekî Marksîst tê naskirin û berhemên wî bo gelek zimanan hatine wergerandin. Hin berhemên Hobsbawm ev in: Serhilderên Hov (1959), Senayî û Împaratorî (1964), Eşqiya (1969-1981), Serdema Sermiyanê (Kapîtal) (1975), Dahênana Paşerojê (1983), Serdema Împaratoriyê (1987), Li ser Dîrokê (1998), Nêrînek Li Ser Şoreşa Fransî (2009) ...

Eric Hobsbawm têgeha “eşqiyayên civakî” di pirtûka xwe ya “Eşqiyayan” de vedikole. Hobsbawm bi nêrîneke romantîk nêzikê vê mijarê dibe û di deh serenavan de eşqiyatiyê dinirxîne. Di serenava yekemîn de li ser dîroka eşqiyatiyê disekine. Bi mînakên ji welatên cuda cuda, eşqiyatî ji kîjan şert û mercan de derketiye vedibêje. Di serenava duyemîn de li ser têgeha “eşqiyayên civakî” disekine. Di serenava seyemîn de pirsê “Kî dibe Eşqiya?” dike. Di sernavên çaremîn, pençemîn û şeşemîn de bi navên “şêlandoxa esil”, “hayduk” (eşqiyayên Balqanan û rojhilat û navîna Ewropayê) û “tolgir” eşqiyayan di bin sê cureyan de tesnîf dike. Di serenava heftemîn de li ser siyaset û eşqiyatî, aborî û eşqiyatiyê disekine. Di serenava heştemîn de têkiliya şoreşan û eşqiyayan vedikole, di serenava nehemîn de qala îstimlakkirina wan, di serenava dehemîn de jî wek simbol qala eşqiyayan dike.

Her çiqas navê eşqiyayan sucan tîne bîra mirov jî Eric Hobsbawm eşqiyayên civakî ji dizîyê, ji mafiyayê, ji kuştina bêsedem û terorizme cudatir dibîne. Li gor wî ev cure eşqiyatî, ji nava civaka gundan derketiye û wek tevgerek serhildanî ye. Her çiqas qanûn, beg û dewlet van kesan wek dijqanûn bibînin jî bi nerîna gel eşqiyayên civakî, wek lehengên efsanewî; parastvanê dadê, li ser navê dadê heyfگیر, heta wek pêşengê rizgariyê hatiye dîtin. Gel her dem heyranê van bûne û piştgirî dane van. Ji ber vê yekê jî eşqiya tu car dest naveje mal û mulkên gundiyan

xwe. Li gor Hobsbawm eşqiyayên civakî fenomenekê gerdûnî ye û li her derê cihanê (Ji Amerîkaya bakur û başur heya Ewropa, ji Ewropa heya Asya, ji Avusturalya heya erdnigariya Islamê) wek hev xuya dibin û erka protestoya civakî pêk tînin (Hobsbawm, 2011: 26-27). Eric Hobsbawm ji erdnigariya Islamê, Selim Xan wek mînak nişan dide. Ji wî re Robin Hooda Daxistanî dibêje (Hobsbawm, 2011: 64,147). Hobsbawm, ji eşqiyayên Kurdan mînak nedaye lê car carinan wek atif qala Ince Memed yê Yaşar Kemal dike (Hobsbawm, 2011: 91). Eric Hobsbawm eşqiyayên civakî di bin sê cureyan de tesnîf dike. Van her sê cureyan wek; “şêlandoxa esil”, “haydukan” û “tolgiran” bi nav dike. Li gor wî her sê cure jî heman rol û mîsyonê dilîzin.

Ji van her sê cûreyan jî “şêlandoxa esil” derdixe pêş. Taybetmendîya şêlandoxa esil di neh xalan de rêz dike û vê cureyê bi eşqiyayên civakî re herî nêz dibîne. Li gor wî, her yek ji wan wekî Robin Hood e (Hobsbawm, 2011: 61-62). Her çiqas Hobsbawm di navbera eşqiyayên civakî û sucdarên adlî de cudatî danîbe jî vê cudatîyê gelek caran tevlihevî jî bi xwe re anîye. Hakan Yaşar, li ser vê mijarê pirsar “li ber çavê kê eşqiya dibe pakrewan an jî dizek?” dipirse. Li gor nêrînê ev jî diguhere. Hakan Yaşar wisa bersiv dide “Ji bo kesekî mal û milkên wî were dizîn eşqiya diz e, an jî nasekî wî were kuştin li ber çavê wî/wê kesê eşqiya tenê kujerek e.” (Yaşar, 2016: 370)

2. Qubede û Çanda Qubedeyên Diyarbekirê

Piranî di ferhangan de qubede hemwateya mîrxasî û bêtirsîyê hatine bikaranîn. Dema em efsane, çîrok û destanên Kurdan jî binerin mîrxasî û bêtirsî hatiye pesinandin. Wek mînak; Kawayê Hesinkar, Derweşê Evdî, Xana Çêngzêrin hwd. Di destan û efsaneyan de ev karakter temsila dadî û mîrxasîyê dikin.

Di ferhengên Kurdî de li dewsa peyva “kabadayî”ya Tirkî gelek peyv hatiye bikaranîn. Mînak: “dîlawer, bêtirs, ebeboz, qubede (mîrxas), tirek, pêxas. Di ferhenga Zana Farqînî de peyvên “dîlawer, bêtirs, qubede, (Farqînî, 2007: 1108), ebeboz (Farqînî, 2007:184)” cih digirin. Ji van peyvên eboboz û qubede di wateya yekemîn de hatine bikaranîn. Di heman ferhengê de wek lêker jî peyvên “gij kirin, xwe gijgijandin”(Farqînî, 2007:763, 766) (tevgerên wek qubedeyî) hatine bikaranîn. Îzolî di ferhanga xwe de wek wateya mecazî cih daye peyva “pêxas”. Mînak, Pêxasên Mêrdînê, Pêxasên Diyarbekirê. (Îzolî, 1991:321) Mustafa Gazî jî di pirtûka xwe ya *Diyarbakır Türkçesi* de li dewsa peyva kabadayîya Tirkî peyvên “gede bajêr, keko, pêxas (pêxwas) (argo)” bi kar anîne (Gazi, 2006: 41, 45, 50). Li Diyarbekirê peyveke din ya ji bo qubedetîyê tê bikaranîn peyva “qirix” e. Di nava Diyarbekir de jî piranî ev peyv tê bikaranîn. M. Uslu dibêje ku “berê di bajêr de du tîp qubede hebûn, navê komekê qirix ya din jî axir bû”. Lêbelê Uslu cudatîya her du koman diyar nekiriye (Gazi, 2009: 13). Bircan Değirmenci qirixên Diyarbekirê wisa pênase dike, “kesên ku kapoka solê xwe dişkandin, tizbî li destên wan de caketên xwe davetin li ser milê xweyê xwar re çandên din de qubede tê gotin, lê wan tîpên maço re di Diyarbekir de qirix tê gotin” (Değirmenci, 2017). Îro bi navê qirix gelek berhem jî derdikevin. Mînak: Li ser youtube bi derhênerîya Hekim Aydın, bi navê *Diyarbakır Kırıkları* rêzefilmekê tê weşandin (Aydın, 2018), karîkaturîst Doğan Güzel bi karakterê xwe ya bi navê “Qirix” tîpêkî xez dike. (Güzel, 1997, 2019) Wek ku di van berhaman de jî tê dîtin peyva qirix li Diyarbekirê li dewsa qubedeyê tê bikaranîn.

Bêguman çanda qubedetîyê di nava her bajarî de heye. Li gor Şeyhmus Diken, bi gelek taybetiyên xwe qirixên (qubedeyên) Diyarbekirê naşibin bajêrên derdora xwe. “*Sedema wî jî bi iklim û giyana bajêr vê girêdayî ye. Wek kevirên bazalt nexşkirina wî bi zor be jî piştî nexşkirinê dikare hezar salan bimîne.*” Li gor Şeyhmus Diken ziman û jargona wan jî resen in. Her dem muxalif in. Ji ber vê yekê qirixên Diyarbekirê ji lumpenên rojavayê cudatir in. (Diken, 2017, Gazi, 2006: 7, 8)

Çanda qubedetîyê di nava govendên Diyarbekirê de jî cihê xwe girtiye. Herema Diyarberkirê de lîstika bi navê avare bi tevgerên qubedetî tê lîstin. Lîstikvan di lîstika avare de gotinên xwe wek qubedetî bi maniyan tîne ziman. Lîstika avare, dawetên Diyarbekirê de îro jî tê lîstin.

Dema em qubedeyên Diyarbekirê binêr in cureyeke tene nîne. Hinek ji wan wek zorba ne, karên ku civak qebûl nakin dikin, hinek ji van jî wek karakterên destan û efsaneyên Kurdî li pey dadê, pakrewanî geriyane. Li gor M. Uslu jî qubedeyên esil li bajêr mezin bûne, çanda bajêr girtine, bi nirxên bajêr hatine vestrîn. Kesên ku ji gund hatine qubedetî kirine cahil in û xirpanî ne. Raconê baş nizanin. (Gazi, 2009: 13) M. Aziz Sucu jî i bo taybetmedniya qirixan wisa dibêje: li her taxê qirixekî wî hebû, dema sêrxoşbûna jî kes hîs nedikir serxoş in. Namusa taxê ji hêla qirixê dihat parastin. (Gazi, 2009: 14)

Mustafa Gazî di pirtûkê xwe ya Diyarbakırın Kabadayıları ve Delileri, Pişo Meheme de xuyabûniya derveyî ya qubedeyên Diyarbekirê wisa teswîrdike.

“*Qubedeyan kapoka solê xwe dişkandin, caketên xwe davetin li ser milê xwe, milekî xwe daşindilandin û wek ku her kesî gazî şer dikin, dimeşyan. Dema dimeşyan tirs û xof dihiştin li der dorê xwe. Biwêr bûn. Qeleşî nizanibûn, tizbiya van her dem li deste van de bû û gelean ji wan alkol vedixwarin û di xwe hildidan. Lê li hemberî jinan rêzdar bûn. Cihêkî jin hebûna gotinên pîs nedigotin û helhelan nedidan xwe. Di taxa xwe de alkolê venedixwarin. Li hev xistinê gelek baş dizanibûn, çavreş û mêr bûn. Her dem li cem van tabanca, sator, kêr an jî amûrekî tûj hebû. Ger yekî derveyî raconê tevbigeriyar ew kes nedihat heskirin. Gelean ji van karek nedikirin, debara van piranî ji xûgîyê bû. Hindik be jî ji van hinekan dizî jî dikir. Ji mêzînan re jî rêzdar bûn, li taxa xwe kesî aciz nedikirin. Ji dewlemendan digirtin didan hejaran.*” (Gazi, 2009: 9) Eric Hobsbawm jî dîtina derveyî ya qubedeyan wisa taswir dîke:

“*Hin kes jî hene ku bi kolektîf eşqiyatiyê nakin. Lê di nav gund de li hemberî neheqî û zilmê disekin. Gelek baş şer dikin. Cilên “salaş” li xwe dikin, bi tevgerên gubedetî tevdigerin. Dema dimeşin jî çekên xwe nişan didin, ji derveyî de xuya dikin ku ev kes nehatiye kedîkirin.*” (Hobsbawm, 2011: 52).

Hobsbawm taybetmendî û cureyên eşqiyayên civakî rêz dîke û di nav kategoriyên xwe de cih dide “eşqiyayên takekes û dildar” bi gotina gundiyan ji van re dibêje “mêrên ku xwe dane pejirandin”. Ev kategori, ji kesên rola ku civak dide van rola sernerm û pasîf nepijarandine sergevez in, “serhilderên ferdî” ne, ji bîryarên xwe tenê didin pêk tê. (Hobsbawm, 2011: 51) Ev kesên ku xwe dane pejirandin û sergevez in di nav bajêr de wek qubede derdikevin pêşiya me. Li gor Hobsbawm, hejmarên van hindik be jî her dem ev kesan ji civakê derneketine. Dema bêdadî û zilmê bibînin vêya qebûl nakin û berxwedidin. Di cihanê de wek sembola li deşta Başurê Amerîka Gaucho û Ilanero’yan, Macar Betyar’an, Majo û Flamenco’yan tîmsalên kesên serî

netewandî ne (Hobsbawm, 2011: 53). Em jî dixwazin ku di nav vê katorgeriyê de navekî din zede bikin, divê qubedeyên Diyarbekirê jî tevî vê listeyê bibin.

3. Li Gor Çarçoveya Qaliba Eşqiyayên Civakî ya Eric J. Hobsbawm Çanda Qubedeyên Diyarbekirê

Li ser qaliba eşqiyayên civakî ya Eric J. Hobsbawm bi zimanê Kurdî xebatên akademîk nehatibe kirin jî bi Tirkî gelek gotar hatine nivîsandin. Mînak: Gotara Nagihan Gür a bi navê “*Sosyal Haydut Düzleminden Halk Kahramanı Statüsüne Bir Yükseliş: Köroğlu ve Sergüzeşti*” (*Bilindbûna Ji Platforma Eşqiyayên Civakî Ber Bi Lehengiya Gel: Köroğlu û Serboriya Wî*) (Gür, 2008), gotara Nursel Uyaniker a bi navê “*Eric Hobsbawm’ın Sosyal Haydut veya Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Demirci Mehmet Efe*” (*Li Gor Qaliba Lehengiya Gel an jî Eşqiyayên Civakî ya Eric Hobsbawm Demirci Mehmet Efe*) (Uyaniker, 2010), gotara Ayşe Arzu Ertızman ya bi navê “*Eric Hobsbawm’ın Sosyal Haydut veya Halk Kahramanı Bağlamında İstanbul Kabadayı Kültürünün Değerlendirilmesi*” (*Nirxandina Çanda Qubedetiya Stenbolê bi Pêwendîdariya Qaliba Lehengiya Gel an jî Eşqiyaya Civakî ya Eric Hobsbawm*) (Ertızman, 2010), gotara Mustafa Dinç a bi navê *İsyanın Mizahı: Hobsbawm’ın Toplumsal Eşkıyalık Tanımı ve Kemal Sunal Filmleri (Qerfa Serhildanê: Pênaseya Eşqiyaya Civakî ya Hobsbawm û Fîlmên Kemal Sunal)* (Dinç, 2018), gotara M. Halil Sağlam a bi navê “*Zeynel Besim Sun’un Çakıcı Mehmet Efe Romanında Başkahraman Üzerine Tespitler*” (Tepîtên Li Ser Serlehengiya Romana Çakıcı Mehmet Efe ya Zeynel Besim Sun) (Sağlam, 2018), gotara Şamil Gacar a bi navê “*Hobsbawm’ın Sosyal Haydut Prensipleri Bağlamında Atçalı Kel Mehmet*” (*Di Pêwendîdarî ya Prensibên Eşqiyayên Civakî ya Eric Hobsbawm de Atçalı Kel Mehmet*) (Gacar, 2019). Ji van gotaran tenê ya Ertızman li gor taybetmendiyên qaliba eşqiyayên civakî çanda qubedeti nirxandiye. Ertızman, ji neh taybetmendiyên heft heb di çanda qubedeyên Stenbolê de tespît kiriye. (Ertızman, 2010: 1048)

Analiza çanda qubedeya Diyarbekirê li gor qaliba eşqiyayên civakî ya Eric Hobsbawm di bin neh xalan de wisa hatiye nirxandin:

Destpêkirina eşqiyatîyê taybetmendîya yekemîn e. Li gor Hobsbawm eşqiyayên civakî, bi sucekî dest pê eşqiyatîyê nakin. Piştî; zilmekê, neheqiyekî, bêdadiyekî tê sere wan an jî kiryarên ku wan kirine li cem gel ne sûc e lê li gor devletê sûc tê qebûlkirin li şûn ve dest bi eşqiyatîyê dikin. (Hobsbawm, 2011: 62)

Piraniya qubedeyên Diyarbekirê, neçûne dibistanê û kesayetê van de asîbûn heye. Gotin an jî şîretan guhdar nakin. Piranî dixwazin jiyana xwe bir aktif, çalak, bi kêyfxweşî derbas bikin. Piraniya wan ji malbatên hejar in. Destpêkirina qubedetiya wan ne ji neheqî ye, ji ber ku kesên bohem in di nav pergala civakî de statûyek negirtine û her dem xwestine bi keyfxweşî jiyana xwe berdewam bikin. Ji ber vê yekê jî destpêkerina qubedetiya wan ne ji neheqî an jî bêdad bûyîne ye, ji zoraktiya xwe de dest bi qubedetiye kirine. Hemû qubedeyan di nav bajêr de jiyana kirine ji ber vê yekê jî kesên qacax nebûne lê li ber devletê wek kesên şuphelî hatine dîtin. Hinek ji wan wek Pişo Meheme dizîti kirine, piraniya wan jî ji ber ku dijminên xwe birîndar kirine ketine hepsê. Ji ber vê yekê taybetîya yekemîn sedî sed ne li gorî qubedeyên Diyarbekirê ye.

Ji yek qubedeyên Diyarbekirê Sofî Şiko gelek car ketiye hepsê lê tu carî dizî an jî pere bi zorê ji kesekî negirtiye. (Gazi, 2009: 7) Arif Bapir jî ji ber sedema li hev xwistinê gelek car ketiye hepsê. (Gazi, 2009: 49)

Taybetiya duyemîn ya eşqiyayên civakî, neheqiyên ku di nav civakê de hene sererast dikin. (Hobsbawm, 2011: 62)

Qubede ji ber ku di nav bajêr de jîyan dikin mîsyonekê jî digirtin li ser xwe. Li Diyarbekirê de pirsgerêkan civakî bi piranî ji alî mela an jî ji destê rûspiyan dihat çareserkirin. Di nava van pirsgerêkan de carinan qubedeyan jî xwe berspirsyar dîtine û pirsgerêkan çareser kirine. Li gor Hobsbawm, li ber çavê gel de eşqiyayên civakî, nûnerî dadîyê ye, parastvanê axlakê ye (Hobsbawm, 2011: 65).

Li gor Aziz Sucu, qubedeyên Diyarbekirê kesên bi namus bûn, namûsa qîza taxê her dem diparastin. Ger dilê qîza taxê biketa lawukekî ya taxekî yê din, ev tişt nedihat qebûlkirin. Qubede xwe her dem parastvanê namusa taxa xwe didît. (Gazi, 2009: 14)

Li gor İbrahim û Devrim Açıkgöz, qubedeyên Diyarbekirê tu car taxa xwe de kirina sucan qebûl nekirine. Wek mînak, di taxa ku Cenneh Qado rudinişt de qet bûyera dizî çênebûye. “*di Taxa Cenneh Qado de tu car dizî çênedibû, kesên ku ji rocanê derdiket ji hêla wî dihat cezakirin... Salên 70an de 7-8 kes zarokekê re pîsîti kirine. Piştî bûyerê Cenneh Qado wan kesan kom kiriye û bi cinneha xwe hestiyên wan şikandiye... Cenneh Qado, her dem alîkariya kesên hêjar dikir, kesên ku neheqî dihat sere wan her dem diparast, piştgirî dida van.* (Gazi, 2009: 29-30)

Li gor Mustafa Gazî jî Qasap Selhedîn jî tu car haqeretî û bêheqî qebûl nekiriye, her dem piştgirî daye feqîr û fiqare. (Gazi, 2009: 29) *Kireçî Seydo, dijminê zaliman hevalên hejaran bû* (Gazi, 2009: 40)

Ji qubedeyên Diyarbekirê, Kurdo Meheme jî her dem hemberî neheqiyê sekiniye. Rojekê li girtîgeha Elazîzê de dibîne ku mêrekî digirî. Piştî çend pirsan fêma dike ku kesên ji wî quvettir neheqî bi vî camêrî kirine. Piştî vê agahiyê Kurdo Meheme her kesî kom dike û bi şewitandina qawîşê tehdît dike. Ahmet Sümbül jî heman tişt dibêje: “*Kurdo Meheme di girtîgehê de nedihîşt tiryak were firotan, feqîran dixist di bin siya xwe. Ger zilmekê bihatana serê yekî, ger ev zulumkar gardiyan be jî hemberî wî derdiket.*” (Gazi, 2012)

Li gor Hobsbawm taybetiya seyemîn ev e ku eşqiyayên civakî ji dewlemendan digire dide hejaran. (Hobsbawm, 2011: 62)

Mustafa Gazî di pêşgotina pirtûka xwe ya di “*Diyarbekir Qabadayîları ve Delileri ve Pişo Meheme*” de dema qala taybetmendiyê qubedeyên Diyarbekirê dike dibêje ku, “*Ji dewlemendan digirtin didan feqîran*” (Gazi, 2009: 10). M. Uslu jî heman pirtûkê de dibêje ku “*hin qubede hebûn ji dewlemendan digirtin didan feqîr û sêwîyan.*” (Gazi, 2009: 13) Her çiqas hem Mustafa Gazî û M. Uslu qala vî taybetî kiribin jî bûyereke şenber di çavkaniyan de nehat dîtin.

Taybetiya çaremîn ya eşqiyayên civakî, ji xeynî parastinê an jî heyf girtinê tu car yekî nakûjin. (Hobsbawm, 2011: 62)

Gelek cih de ev taybetî di çanda qubedeyên Diyarbekirê de derdikeve pêşiya me.

“Pişo Meheme kêra xwe gelek xweş bikardanî. Di berîka wî de her dem kêr hebû. Lê heya kes bela xwe nedana Pişo Meheme kêra xwe bi kar neaniye û ji bêrika xwe dernexwistiye.” (Gazi, 2009: 18)

“Qertel Şêxo kesekî wêrek bû. Heya kes bala xwe nedida wî, wî jî bela xwe nedida kesî.” (Gazi, 2009: 43)

“Qasap Silhedîn wûkûata xwe ya dawîn, ji ber ku kesekî xwestiye navê wî bigire bi destê xwe ew kes birîndar kiriye.”

“Adanali Memed gelek caran diceribîne lê dawîya dawî heyfa xwe ji Kirêççi Seydoyî hildigre û wî dikûje. Dawiyê jî lawê Kirêççi Seydo heyfa bavê xwe ji Adanali Memedî digire. (Gazi, 2009: 40). Ev mînak jî nişan dide ku di nav qubedeyên Diyarbekirê de heyf girtin, heyfa xwe nehiştin girîng e.

Li gor Hobsbawm taybetiya pencemin ev e: “Ger eşqiyayên civakî karibe jiyana xwe berdewam bikin wek kesekî birûmet vedigerin li cem gelê xwe. A rast qet ji gelê xwe dûr neketine.” (Hobsbawm, 2011: 62).

Bi gelemperî qubedeyên Diyarbekirê bajarên xwe terk nekirine. Hinek ji wan jî ji ber pirsgirêkên aborî derketine derveyê bajêr. Qubedeyên Diyarbekirî di nava civakê de bi rêzdarî hatine qebûl kirin.

Ibrahim û Devrim Açıkgöz ji bo Cenneh Qado dibêjin ku “*ji her kesî ve dihat hez kirin. Girêgir dihatin mala wî û desten wî maç dikirin.*” (Gazi, 2009: 30)

M. Uslu ji bo Keşe Memed dibêje ku “*hemû kes heyrana wêrektî ya wî bû. Her kes bi hurmet nêzikî wî dibû.*” (Gazi, 2009: 31)

“her kes li Bûbê Paşa re hûrmet nişan didan.” (Gazi, 2009: 35)

“Dema Keleççi Remo mir hemû bajêr şîn girêdabû. Remo ji her kesî ve dihat naskirin û dihat hezkirin.” (Gazi, 2009: 36)

Yek ji qubedeyên Diyarbekerê Kurdo Meheme, li Diyarbekirê gelek dihat hez kirin. Her kesî ew teqdîr dikir. Cixere nedikişand û araqê venedixwar. Heta li girtîgehê de gardiyanan jî Kurdo Meheme re hurmet nişan didan. (Gazi, 2012)

Dema Hemid Paşa û pismamê wî Bûbê Paşa dihat Mêlîgehmedê her kes radibû ser piyan û li ber van rêz digirtin. (Gazi, 2009: 45)

Taybetmendiya eşqiyayên civakî ya şeşemîn ev e, gel her dem alîkariya eşqiyayên civakî kirine û piştgirî dane wan (Hobsbawm, 2011: 62).

Çiğköfteci (Ecînkâr) Hasan Usta dibêje ku “*Pişo Meheme her dem dihat li cem min. Min tu car ew birçî nedihîşt. Piranî jî meha remazanê de rojî digirt û her dem dihat li cem min. Heya dawîya rojî yê fitara şiva wî min dida. Dema diket hepsê jî ji hepsê derketinê jî min alîkariya wî dikir.*” (Gazi, 2009: 24)

Ji ber ku gotina qubedeyên Diyarbekirê di nav civakê de derbas dibû, wêrek bûn û mert bûn ji hinek kesan piştgirî girtine, carinan jî ji bo kesên ku ji piştgirî dane wan şer kirine, kesan kuştine û hatine kuştin.

“Ji ber ku Hezrolî Seydo ji bo mala Cemil Paşayan yekê kuştûbû li hepsê û piştî derketina hepsê her dem alîkariya malbata Cemil Paşayan piştî wî bûye.” (Gazi, 2009: 35)

Taybetmendiya heftemîn, sedema mirina wan piranî ji îxanetê ye (Hobsbawm, 2011: 62).

Li ber çavên gundiyan de eşqiyayên civakî tu car têknedûçûn. Lê di nav jiyana bajêr de ev tişt hatiye guhertin. Li gundan de eşqiya cihê xwe de ewle ye. Heya kes ixbarê wî neke naye girtin. Lê qontrola dewletê di nav bajêr de xurtir e. Carinan qubedeyên Diyarbekirê bi ixbaran hatiye girtin carinan jî ketine kemînan û ji alî dijminên xwe hatine kuştin. Lê piraniya van bi ecala xwe mirine.

“Dibêjin ku malbata Cemil Paşayan, Seyidxan dişînin gundekî lê gundî bi cennahan Seyidxan lînc dikin û dikujin.” (Gazi, 2009: 35)

“Elîpaşalî Recep Baybir jî ji hêla sê kesan ve bi şîşan hatibû kuştin.” (Gazi, 2009: 49)

Selax Seîd jî bi hesanî nehatiye girtin. Dawiya dawî polês li cihekî wî derdest dikin. Wî dibin li ser pira dehderî ji lingê wî dadileqînin û li ser serkî heya piştî wî dixin di bin avê û bi vî awayî wî dikujin. (Gazi, 2009: 28)

Rojekê Şêx Meheme û Kelekvan Remo li ser mijarekî nîqaş dikin û Şêx Meheme bi sîlehê xwe Kelekvan Remo dikuje lê silêha Remo tûnebûye. (Gazi, 2009: 36)

Li gor Hobsbawmê taybetmendiya eşqiyayên civakî ya heştemîn, bi hêsantir nakeve destê tu kesî (Hobsbawm, 2011: 62). Ev taybetî li ser wêrektiya eşqiyayên civakî hatiye diyarkirin. Li gor vî taybetî eşqiyayên civakî bin nakevin. Ev taybetî ji bo qubedeyên Diyarbekirê jî derbas dibe.

Selax Seîd bibû bela serî dewlemendan, gelek car hatibû gilî kirin jî devlet dikir nedikir nikaribû wî dertdest bikirina. (Gazi, 2009: 28)

M. Uslu vedibêje ku: *“Rojeke min dît Nedkan li derê çiyê ye, destê wî de sator heye û hemberî wî jî çend polês hene. Ji polês re dibêje “Ger hûn dikarin werin min bigrin.” Polês jî bi minnet dibêjin welle em te nagirin, satora te ji te nastînin. Hevalê Nedkan tê wî aram dike, polês jî dibêjin bila satorê bide û bile here. Hevalê wî Yılmaz sator dide polês û Nedkan ji li vir diçe.” (Gazi, 2009: 32)*

Taybetiya nehemîn a li ser eşqiyayên civakî ya Hobsbawm diyar kiriye herî dawî ye. Li gor ev taybetiyê eşqiyayên civakî ne dijminê qral an jî împaratoran in, ev dijminê rêveberê bajêr an jî zalimên dinê ne (Hobsbawm, 2011: 62).

Qubedeyên Diyarbekirê rasterast li hemberî dewlet nesekinîne. Piranî li hemberî polês sekinîne. Polês jî pirî caran ji wan dûr sekinîne.

M. Uslu bîranînekê xwe ya li ser Pişo Meheme wisa dibêje, *“Rojeke Pişo Meheme destê wî de esrar û qama diçe derê çiyê. Dinêre polês jî li wir in, ji wan re dibêje ku “ger hûn mên in werin, binêrin ev esrar e, ev jî qama ye werin min bigrin” polês jî ji tirsan nikaribûn nêzî Pişo Meheme bibûna.” (Gazi, 2009: 19)*

“Nedkan rojeke ji yekê hêrs bûye û polês dîtine û hêrsa xwe ji polêsan derxistiye, li hemberî polês sekiniye, çêr li wan kirine.” (Gazi, 2009: 32)

Qasap Silhedîn bîranîneke xwe Mustafa Gazi re wisa par ve kiriye: “*Rojeke polêsekî tê li cem erebeciyan û dibêje erebeyên xwe yên hespê ji vir rakin. Hemû radibin lê Qasap Silhedîn ranabe, polês tê li cem wî disâ dibêje, Qasap Silhedîn ji eraba xwe piya dibe, çêran li polêsi dike û du sîle lêdixe. Polês tiştek nabêje û diçe.*” (Gazi, 2009: 48)

Encam

Hobsbawm li ser eşqiyayên ku di nav civakên gundî de jiyayî kirine de lêkolîn kiriye û rol û mîsyona eşqiyayên civakî bi neh xalan de rave kiriye. Mijara ku em di vê gotarê de li ser sekinîn jî li gor van xalan çanda qubedeyên Diyarbekirê bû. Ji neh xalên taybetiyên eşqiyayên civakî heşt heb di çanda qubedeyên Diyarbekirê de jî hate dîtin. Ji ber vê yekê em dikarin qubedeyên Diyarbekirê bixînin di nava qaliba eşqiyayên civakî. Li gor me qubedeyên Diyarbekirê jî dikare bibe sembola ku hemû cihan nasdike wek Gaucho û Ilaneroyan Başûrê Amerîka, wek Betyarên Macaran an jî Majoyan û Flamencoyan.

Li gor me hin qubedeyên Diyarbekirê bi tevgerên xwe ji qaliba eşqiyaya civakî dûr ketine. Mînak, Pişo Meheme dema derketiye dervayê bajêr dizî kiriye an jî hin qubede li derveyê bajêr şelandina telefon û pereyan kirine. Hin qubede jî di nav bajêr de xûgî kom kirine. Ji ber vê yekê jî ev kesan li derveyê bajêr de li ser qubedeyên Diyarbekir çavdêreke neyînî hiştine.

Di vê xebatê de jî derket pêşiya me ku her yek ji qubedeyên Diyarbekirê bernavkê (leqeb) xwe hebûye. Hinan ji wan bernavkên xwe ji pişeyên xwe girtine wek *Qasap Silhedîn, Kelekçi Remo, Kirêççi Seydo, Elaf Yaşo, Quşbaz Şefo...* Hinan ji wan bernavkên xwe ji gund, tax û navçeyên xwe girtine wek *Yenî Qapilî Mehsûn, Tirbaspîlî Zaza Ato, Çêrmiklî Axa, Çêrmiklî Miherem, Elipaşalî Recep Baybir, Qudbedînê Elîparî, Siwerekî Hemo, Hezrolî Seydo...* Hinan ji wan jî bernavkê xwe ji navên ajalan girtine mînak, *Pişo Meheme, Aqrep Ezîz, Ökuz Meheme, Qurt Ezo, Qertel Şêxo, Fil Miho...*

Li gor Hobsbawm ji ber pêşketinên aborî, modernbûna dewlatan, pêşketinên danûstendinê eşqiyatiyê ji holê radike (Hobsbawm, 2011: 29). Ji ber ku şert û mercên Diyarbekir jî vediguherin û gubedetî jî di nav bajêr de hêdî hêdî wînda dibe. Îro sûk û taxên Diyarbekir de qubede tune be jî wek sembol rengvedana xwe li ser hunerê berdewam dike. Karîkaturîst Doğan Güzel bi karakterê xwe yê *Qirix*, çanda qubedeyên Diyarbekirê xêz kiriye û îro jî berdewam dike. (Güzel, 1997, 2019). Şanoya Bajarê Amedê bi lîstika xwe ya *Qirix*, çanda qubedetiya Diyarbekirê wek şano anîye li ser dîkê (Değirmenci, 2017). Li ser youtube bi derhenerîya Hekim Aydın, bi navê *Diyarbakır Kırıkları*, rêzefilmekê tê weşandin (Aydın, 2018). Hin roman û çîrokan de jî wek karakter qubedeyên Diyarbekirê derdikevin pêşiya me. Mînak: Di *Tesbih Taneleri* ya Migirdîç Margosyan de, di *Çifkafa'nın Kitabı* ya Ahmet Çakmak de, ji pirtûka Hapishaneden Öyküler de di çîroka *Qirixlar de...* Ev berhaman jî nişane me dike ku di nav çanda jiyana bajêr de qubedeyên Diyarbekirê cihekî taybet girtine.

Çavkanî

Aydın, H. (2018). *Diyarbakır Kırıkları*. https://www.youtube.com/watch?v=09_zon2qrN8
Dîroka Lênerînê: 22.04.2020

- Değirmenci, B. (2017). *Qirix Artık Sahnede*. <https://www.kulturservisi.com/p/qirix-artik-sahnede/>
Dîroka Lênerînê: 22.04.2020
- Dinç, M. (2018). İsyanın Mizahı: Hobsbawm'ın Toplumsal Eşkıyalık Tanımı ve Kemal Sunal Filmleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (11), 24, 73-90.
- Diken, Ş. (2017). Seyda'nın Qırıxları. <https://www.kulturservisi.com/p/seydanın-qirixlari/>
Dîroka Lênerînê: 18.03.2020
- Ertızman, A. A. (2010). Eric Hobsbawm'ın Sosyal Haydut veya Halk Kahramanı Kalıbı Bağlamında İstanbul Kabadayı Kültürünün Değerlendirilmesi. *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildiriler*, Cilt 2. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Farqînî, Z. (2007). *Ferhanga Kurdî-Tirkî*. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Gacar, Ş. (2019). Hobsbawm'ın Sosyal Haydut Prensibleri Bağlamında Atçalı Kelm Mehmet. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), 302-326. Retrieved from <http://dergipark.org.tr/tr/pub/kulturder/issue/50613/637380>
- Gazi, M. (2006). *Diyarbakır Türkçesi*. İstanbul: Do Yayınları.
- Gazi, M. (2009). *Diyarbakır Kabadayıları Delileri Pişo Meheme*. İstanbul: Do Yayınları.
- Gazi, M. (2012). *Diyarbakır'ın En Meşhur Kabadayısı Kürdo Meheme*. <http://politikart1.blogspot.com/2012/12/mustafa-gazi-diyarbakrn-en-meshur.html>
Dîroka Lênerînê: 18.03.2020.
- Gür, N. (2008). Sosyal Haydut Düzleminden Halk Kahramanı Statüsüne Bir Yükseliş: Köroğlu ve Sergüzeşti. *Milli Folklor Dergisi*, 79, 45-49.
- Güzel, D. (1997). *Qirix*. İstanbul: Weşanên Avesta.
- Güzel, D. (2019). Qirix Kûto, Qirix Keko. *Kovara Zrîng*. Hejmar: 2: 3,32.
- Hobsbawm, E. J. (2011). *Eşkıyalar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Îzolî, D. (1991). *Ferheng Kurdî-Tirkî*. Stockholm: Weşanên Deng.
- Sağlam, M. H. (2018). Zeynel Besim Sun'un Çakıcı Mehmet Efe Romanında Başkahraman Üzerine Tespitler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 184-208. DOI: 10.29000/rumelide.472765.
- Uyanıker N. (2010). Eric Hobsbawm'ın Sosyal Haydut veya Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Demirci Mehmet Efe. *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildiriler*, Cilt 2. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Yaşar, H. (2016). "Mondoros Mütareke'sinden Yunan İşgaline Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Asayiş Sağlama Çabaları". *Humanitas Uluslararası Sosya Bilimler Dergisi*. 4 (8): 367-386.